

Hazine Kurumunun Beytül mâl'in Devamı Olarak Nitelendirilmesinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi

Medine SıcaKYüz

0000-0002-1238-3307

İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı, İslam Hukuku Bilim

Dalı, İstanbul, Türkiye

ror.org/014bh1q35

medinesicakyuz@gmail.com

Harun Şencal

0000-0003-3617-8954

Zaytuna College, Liberal Sanatlar ve İslami İlimler Fakültesi, Berkeley, United States

ror.org/03re0h651

harun.sencal@gmail.com

Öz

Bu çalışmanın amacı, hazine ve beytül mâl kurumları arasındaki gelirleri, giderleri ve hedefleri, ontolojik ve epistemolojik seviyelerdeki farklarına dayalı olarak karşılaştırmaktır. Beytül mâlin başlıca gelir kalemleri zekât, humus, cizye ve haraçtır. Bu gelirler, Hz. Peygamber zamanından itibaren toplanmaya başlanmış ve âlimlerin içtihadına göre belirlenen ek kalemlerle birlikte beytül mâlin bir parçası olmaya devam etmiştir. Beytül mâl kurumu, büyüyen müslüman topluluklardaki ihtiyaçlara binaen şeriatın gayelerini gerçekleştirmek amacıyla siyâsî otorite tarafından geliştirilen bir yapı olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle, gider kalemleri, iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, cihat ve adaleti tesis etmek gibi şeriatın temel hedeflerine hizmet etmelidir. Diğer bir ifadeyle, beytül mâl kurumu, Allah'ın insanlar için uygun gördüğü maslahatları meydana getirmeyi amaçlayan şeriatın gayelerini gerçekleştirmek için kullanılan bir kaynak olarak yorumlanabilir. Diğer yandan, hazine sisteminin temeli ise modern devlete dayanmaktadır. Güçlü bir devlet olma ve bunu sürdürmek için gereken finansal ihtiyaçlar, vatandaşların vergilendirilmesi ve sürekli büyüme ve ilerlemeyi hedefleyen kapitalizmle uyumlu uygulamaların uygulanması yoluyla karşılanmaktadır. Devletin giderlerinin kalıcı ve büyük bölümünü oluşturan maaş ödemeleri ve emekli maaşları gibi alanlara yapılan harcamalar ise modern devletin merkezi kontrolünü kurmasına dayanak oluşturmaktadır. İki kurum arasında yaptığımız mukayese sonucunda elde ettiğimiz bulgular, büyüyen müslüman toplulukların ihtiyaçlarını gidermek ve şeriatın gayelerini gerçekleştirmek amacıyla siyasi otorite tarafından geliştirilmiş olan beytül mâl kurumu ve modern devletin yanı sıra onunla ilişkilendirilen kapitalist pazar sisteminin bir parçası olan hazine kurumu arasındaki farklar, bu iki kurumun birbirinin devamı olarak görülemeyeceğini göstermektedir. Her iki kurum da siyasi otorite tarafından oluşturulmuş ve toplumun ekonomik faaliyetlerine katkıda bulunsada amaçları ve yapıları açısından birbirinin devamı olmayan farklı kurumlardır. Son olarak çalışmamızda ortaya koymaya çalıştığımız niteliksel farklılıkları göz ardı ederek iki kurumu süreklilik ilişkisi içerisinde değerlendirmeye çalışmanın modern dönemde İslâmî ilkelere uygun finansal araç ve kurumlar önerme çabası açısından önemli bir tehlike oluşturduğuna dikkat çekilmektedir. Bu çalışmada yapılmaya çalışılan karşılaştırmamızın iki önemli faydası bulunmaktadır. İlk olarak İslâmî finans araçları için verilen fetvalarda modern devletin hazine kurumu değerlendirilirken bu niteliksel

farklılıkların dikkate alınması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci önemli nokta ise beytül mâlin hem gelir kalemleri hem harcamalar hem de amaçlar açısından modern devletle uyum içinde olup olamayacağı sorusunun daha fazla araştırılması gereken bir soru olarak gündeme getirilmesidir.

Anahtar Kelimeler

İslami Finans; Siyasi Yönetim; Modern Devlet; Beytül mâl, Hazine

Öne Çıkanlar

- Beytül mâl ve hazinenin ontolojik ve epistemolojik farklılıklarına odaklanarak, İslâm ekonomisi bağlamında bir değerlendirme yapmaktadır.
- Beytül mâl, İslâm prensiplerine uygun gelir ve gider yönetimiyle, modern devletin hazine kurumundan niteliksel olarak ayrılmaktadır.
- Beytül mâl, gelir-giderini İslâm kaynaklarına dayandırarak sadece mali değil, İslâmî prensipleri vurgulayan bir yapı oluşturur.
- Anakronizme düşme tehlikesine dikkat çekilmesi, iki kurum arasındaki niteliksel farklılıkların anlaşılmasına yönelik bir çağrıdır.
- Hazine, İslâmî finansla değerlendirilirken niteliksel farklar gözetilmeli; bu finansal araçların oluşturulmasında kritik bir etken olabilir.

Atıf Bilgisi

Sıcağyüz, Medine – Şencal, Harun. “Hazine Kurumunun Beytül mâl’in Devamı Olarak Nitelendirilmesinin Eleştirel Bir Değerlendirmesi”. *Eskiyeni* 54 (Eylül 2024), 1095-1119. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1410713>

Makale Bilgileri

Etik Beyan

* Bu çalışma Doç. Dr. Harun Şencal danışmanlığında 20/07/2022 tarihinde sunduğumuz/tamamladığımız “Beytül mâl ve Hazine Kurumlarının Mukayeseli Analizi” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Araştırma için herhangi bir etik onay veya bilgilendirilmiş onam gerekmemektedir.

Etik Kurul İzni

27 Aralık 2023

Geliş Tarihi

30 Ağustos 2024

Kabul Tarihi

30 Eylül 2024

Yayın Tarihi

Hakem Sayısı

İki İç Hakem - İki Dış Hakem

Değerlendirme

Çift Taraflı Kör Hakemlik

Etik Beyan

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.

Benzerlik Taraması

Yapıldı - intihal.net

Çıkar Çatışması

Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman

Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.

Etik Bildirim

eskiyenedergi@gmail.com

Yazar Katkıları

Araştırmanın Tasarımı (CRedit 1)

Yazar-1 (%55) -

Yazar-2 (%45)

Veri Toplanması (CRedit 2)

Yazar-1 (%80) -

Yazar-2 (%20)

Araştırma - Veri Analizi- Doğrulama (CRedit 3-4-6-11)

Yazar-1 (%60) -

Yazar-2 (%40)

Makalenin Yazımı (CRedit 12-13)

Yazar-1 (%80) -

Yazar-2 (%20)

Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi (CRedit 14)

Yazar-1 (%90) -

Yazar-2 (%10)

S. Kalkınma Amaçları

-

Lisans

CC BY-NC 4.0

A Critical Evaluation of the Characterization of the Treasury Institution as a Continuation of the Bayt al-mal

Medine Sıcağyüz

0000-0002-1238-3307

Istanbul 29 Mayıs University, Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic Sciences, Division of Islamic

Law, Istanbul, Türkiye

ror.org/014bh1q35

medinesicakyuz@gmail.com

Harun Şencal

0000-0003-3617-8954

Zaytuna College, The Bachelor of Arts in Liberal and Islamic Studies, Berkeley, United States

ror.org/03re0h651

harun.sencal@gmail.com

Abstract

Bayt al-mal is one of the institutions whose ontological and epistemological foundations determine its functioning in pre-modern context, yet these underlying structures have been ignored to a certain extent in modern studies leading to an anachronistic analysis of bayt al-mal. The aim of this study is to make a critical comparison of bayt al-mal and treasury institutions in terms of income items, expenditures, and objectives of respective institutions. Bayt al-mal as a institution developed by the political authority to realize the objectives of the Shari'ah based on the needs of growing Muslim communities, is fundamentally different from modern treasuries in terms of sovereignty, income sources, expenditures, and objectives. Bayt al-mal operates under the sovereignty of Allah, with income derived from Islamic taxes like zakat, humus, and jizya. Its expenditures align with Shariah objectives such as enjoining good, jihad, and establishing justice. This institution, rooted in religious principles, uses its resources to achieve objectives deemed beneficial by Allah. In contrast, the modern treasury is an integral part of the state, shaped by its own sovereign principles and capitalist ideology. Its income primarily comes from taxing citizens and corporations, focusing on continuous growth and progress. The state's expenditures, including salaries and pensions, reflect its central control and aim to sustain its authority and capitalist principles. The findings we obtained as a result of the comparison between the two institutions highlights the dangers of conflating bayt al-mal and modern treasuries without acknowledging their distinct natures. It argues that overlooking these differences hinders the development of financial instruments compatible with Islamic principles. The study also raises the question of whether bayt al-mal can harmonize with modern state structures in terms of income, expenditures, and objectives. This critical comparison underscores the need for careful consideration of these institutions' unique characteristics in Islamic financial jurisprudence.

Keywords

Islamic Finance; Political Management; Modern State; Bayt al-mal; Treasure

Highlights

- Focusing on the ontological and epistemological differences between the bayt al-mal and the treasury, he makes an assessment in the context of Islamic economics.
- Bayt al-mal differs qualitatively from the treasury institution of the modern state with its revenue and expenditure management in accordance with Islamic principles.
- By basing its income and expenditure on Islamic sources, the bayt al-mal creates a structure that emphasizes not only financial but also Islamic principles.
- Drawing attention to the danger of falling into anachronism is a call to understand the qualitative differences between the two institutions.
- Qualitative differences should be taken into account when evaluating the Treasury with Islamic finance; this can be a critical factor in the creation of financial instruments.

Citation

Sıçakyüz, Medine - Şencal, Harun. "A Critical Evaluation of the Characterization of the Treasury Institution as a Continuation of the Bayt al-mal". *Eskiyeni* 54 (September 2024), 1095-1119. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1410713>

Article Information

<i>Ethical Statement</i>	* This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled "Beyt Al-mal And Treasury Institutions Comparative Analysis", supervised by Doç. Dr. Harun ŞENCAL (Master's Thesis, Istanbul 29 Mayıs University, Istanbul/Turkey, 2022).	
<i>Ethics committee approval</i>	The research does not need any ethical approvals or informed consent.	
<i>Date of submission</i>	27 December 2023	
<i>Date of acceptance</i>	30 August 2024	
<i>Date of publication</i>	30 September 2024	
<i>Reviewers</i>	Two Internal & Two External	
<i>Review</i>	Double-blind	
<i>Plagiarism checks</i>	Yes - intihal.net	
<i>Conflicts of Interest</i>	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest	
<i>Grant Support</i>	No funds, grants, or other support was received.	
<i>Complaints</i>	eskiyenidergi@gmail.com	
<i>Author Contributions</i>	Conceptualization (CRediT 1)	Author-1 (%55) - Author-2 (%45)
	Data Curation (CRediT 2)	Author-1 (%80) - Author-2 (%20)
	Investigation - Analysis - Validation (CRediT 3-4-6-11)	Author-1 (%60) - Author-2 (%40)
	Writing (CRediT 12-13)	Author-1 (%80) - Author-2 (%20)
	Writing - Review & Editing (CRediT 14)	Author-1 (%90) - Author-2 (%10)
<i>S. Development Goals</i>	-	
<i>License</i>	CC BY-NC 4.0	

Giriş

Modern hayat, 17. yüzyılda batıda temellerinin atılmasının ardından içerisinde bulunduğumuz son birkaç yüzyılda tüm dünyada kurumların ve ilişkilerin şekillenmesinde oldukça etkin bir role sahiptir. İslâm inanç esaslarına göre hayatlarını şekillendirme sorumluluğu taşıyan Müslümanlar da söz konusu modern dünyada modern bilgi anlayışının ve modern devletin içerisinde var olmaya çalışmaktadır. Modern dünyanın varlık ve bilgi anlayışını oluşturan ön kabuller ve İslâm inanç esaslarının ön kabulleri farklı olmasına rağmen pratik hayat bağlamında önemli sonuçları olan bu farklar anakronik okumalar veya tarihselci yaklaşımlar neticesinde göz ardı edilmektedir.

Modern öncesi dönemde sahip olduğu işleviş mekanizmasına ve bunun üzerinde etkisi bulunan metafiziksel arka plana gereken önemin verilmediği ve bu sebeple bazı modern çalışmalarda birbirinin devamı şeklinde ele alınan kurumlardan bir tanesi de çalışma konumuzu oluşturan beytül-mâl ve hazine kurumudur. Çalışmamızın amacı bu iki kurum arasında gelirler, giderler, amaçlar ve bunların belirleyici unsurlarının neler olduğunu kendi buldukları bağlam içinde ele alan bir mukayese gerçekleştirerek aralarındaki temel farkları ortaya koymaktır. Bu mukayese yapılırken her iki kurumun da içinde bulunduğu bağlamın ortaya koyulabilmesi ve böylece olası bir anakronizmin -mümkün olduğu ölçüde- önüne geçilmesi için ilgili kurumların bağlı buldukları siyasi yönetimler özellikle ele alınacaktır. Çünkü çeşitli çalışmalarda bu iki kurumun birbirinin devamı şeklinde değerlendirilmesinin sebebi her ikisinin de bağlı buldukları siyasi yapının maddi birikimini temsil etmesi ve belli gelir ve gider kalemlerinin siyasi bir yöneticinin tasarrufunda olması gibi sadece niteliksel benzerlikler üzerinden yola çıkılmasıdır. Ancak dikkat edilmelidir ki söz konusu her iki kurum da farklı ön kabullere sahip siyasi yapıların mali birikimlerinin idare edildiği kurumlardır. Bunlardan birincisi beytül-mâl kurumunun içerisinde geliştirildiği müslüman topluluklar tarafından oluşturulan siyasî yönetim ikincisi ise hazine kurumunun bağlı bulunduğu modern devlet yapısıdır. Çalışmamızda bu kurumları konu edinirken bağlı buldukları siyasî yönetimleri de inceleyerek sahip oldukları niteliksel farklılıkları ortaya koymayı amaçlıyoruz. Bu bağlamda ilgili kurumların amaçları ve uygulamaları hususunda belirleyici üst çatılar olmaları nedeniyle müslüman topluluklar tarafından oluşturulan siyasî yönetim ve modern devlet yapısı da çalışmamızın alt konuları olarak değerlendirilebilir.

Çalışma boyunca “şeriatın gayelerini gerçekleştirmek amacıyla müslüman toplulukların oluşturduğu siyasî yönetim” kullanımıyla modern öncesi ve şeriatın kanunlarına/gayelerine göre şekillenen Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemindeki siyasî yönetimi kastediyoruz. Bu kullanımı tercih ederek ilgili siyasî yönetimin hem modern öncesi döneme ait olduğunu hem de İslâm inanç esaslarıyla şekillenen bir yapı olduğunu vurgulamaya çalışıyoruz. Ayrıca çalışmamızda Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemiyle sınırlı olan siyasî yönetim ve beytül-mâlin gelir-giderlerini içeren bölümleri klasik dönem olarak nitelendiriyoruz.

Bu çalışmada hem ilgili siyasî yönetimleri hem de beytül-mâl ve hazine kurumunu ele alırken teorik alana odaklanıyoruz. Bunun yaparken aynı zamanda pratik örnekler getirerek mümkün olduğunca teorinin pratikteki karşılığını da göstermeye çalıştık. Ek olarak ifade etmemiz gerekir ki modern öncesi dönemde farklı topluluklarda daha az

merkeziyetçi olan siyasi bir yapının bulunduğu müslüman toplulukların oluşturduğu siyasî yönetime benzer toplumsal kurumlar yer almaktadır.¹ Ayrıca bu dönemde toplumun şekillenmesinde daha çok dini normlar etkin bir rol oynamaktadır.² Biz bu çalışmamızda müslüman toplulukların oluşturduğu siyasî yönetimin çağdaşı olduğu diğer yönetimlerden çok farklı olduğunu değil ama İslâmî normlar tarafından şekillen bir yapı olduğunu öne sürüyoruz. Bu sebeple burada özellikle kendi çağdaşlarıyla arasında bulunan farklılıklar ve benzerlikler üzerinden mukayese etmek yerine modern dönemdeki siyasî yönetim ile mukayese etmeye çalışıyoruz. Bu sebeple modern öncesi dönemdeki diğer siyasi yapılar ile müslüman toplulukların oluşturduğu siyasî yönetim arasındaki benzerlik ve farklılaşmalar çalışma alanımızın dışında yer almaktadır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemini kapsayan klasik dönem olarak adlandırdığımız çalışmamızın birinci bölümünde ilk olarak beytülmâl kurumunun tanım-kapsamı verilmekte daha sonra kuruluşu anlatılmaktadır. Ardından beytülmâlin gelir ve giderleri dair uygulamalar sunulmaktadır. Böylece şeriatın gayelerini gerçekleştirmek amacıyla müslüman toplulukların oluşturduğu siyasî yönetimin amaç ve özelliklerinin beytülmâlin işleyişi üzerindeki etkisi araştırılmaktadır.

Çalışmamızın ikinci bölümünü “Klasik Dönem ve Modern Dönem Mukayesesi” başlığı oluşturmaktadır. Mukayese gerçekleştirmeden önce modern devletin amacı ve özellikleri verilmiş, ardından modern devletin malî kolunu oluşturan hazinenin gelirler ve giderleri üzerinde durulmuştur. Bu bilgiler aktarıldıktan sonra ilk olarak şeriatın gayelerini gerçekleştirmek amacıyla müslüman toplulukların oluşturduğu siyasî yönetim ve modern devlet arasında, ardından da beytülmâl ve hazine kurumları arasında bir mukayese gerçekleştirilmektedir. Bu mukayese yapılırken benzerliklerden ziyade her iki siyasi yapı ve her iki kurum arasında bulunan niteliksel farklılıklar vurgulanmakta ve ilgili kurumların birbirinin devamı olamayacağına işaret edilmektedir.

Literatür Taraması

Çalışmamızda klasik ve modern dönemde kaleme alınmış birçok kaynaktan istifade etmeye çalıştık. Klasik kaynaklar arasında en çok istifade ettiğimiz çalışmalar siyasi otoriteye ve ümmete, hak ve sorumluluklarını bildirmek amacıyla yazılmış olan el-Ahkâmü’s-sultâniyye eserleridir. Bunlardan en tanınmış olan ve aralarında konu düzeni, araştırma yöntemi, başvuru kaynaklar, ifade ve üslup yönünden oldukça benzerlik bulunan Mâverdî (öl. 450/1058) ve Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’nın (öl. 458/1066) aynı ismi taşıyan “el-Ahkâmü’s-sultâniyye” eserleri teorik manada siyasî yönetimden ve beytülmâlden beklentinin ne olduğunu görmemiz adına oldukça önem arz etmektedir. Bu eserlerde özellikle çalışmamızın hem yönetimle hem de beytülmâlin işleyişiyle ilgili olan kısımlarını ilgilendiren halifelik, cihad, adalet, beytülmâlin gelirleri ve giderleri gibi birçok konu bulunduğu için çalışmamız boyunca her iki eserde ana kaynaklarımız arasında yer almıştır. Çalışmamız bağlamında özellikle beytülmâl uygulamalarını ana

¹ Wael B. Hallaq, İmkânsız Devlet, çev. Aziz Hikmet (İstanbul: Babil Kitap, 2020), 174.

² William Ocasio - Patricia H. Thornton, “Institutional Logics”, *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism* (Los Angeles: SAGE Publications Ltd, 2008), 100-101; Patricia H. Thornton - William Ocasio, “Institutional Logics and the Historical Contingency Power in Organizations: Executive Succession in the Higher Education Publishing Industry, 1958-1990”, *American Journal of Sociology* 105/3 (Kasım 1999), 804.

konusu edinen harâc ve emvâl kitapları ana kaynaklarımız arasında ikinci sırada yer alan önemli çalışmalardır. İlgili çalışmalarda konu sadece teorik olarak anlatılmayıp uygulamalara dair rivayetlerin yer alıyor olması spesifik örnekleri görmemiz ve çalışmamıza ekleyebilmemiz adına oldukça önemlidir. Geçmiş dönemlere ait uygulama örneklerini bugüne ulaştırarak dönemin sosyal-siyasi ortamını inceleyebilme imkânı sunan ve böylece hem siyasî yönetimin hem de beytülmalin idaresi ile ilgili malumat elde ettiğimiz diğer çalışmalar ise tarih, fıkıh, tefsir ve hadis kitaplarıdır.

Çalışmamız boyunca kullandığımız ikincil kaynaklar ise klasik döneme ait müslüman toplulukların oluşturduğu siyasî yönetim ve beytülmal konularıyla ilgilenen ancak modern dönemde yapılmış çalışmalardır. Celal Yeniçeri'nin (öl. 1443/2021) doktora tezinden uyarlanarak yayımlanan “*İslam'da Devlet Bütçesi*” eseri, Zekeriyya Muhammed el-Kudât'a ait “*Hız Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mal*” adlı makaleleri de oldukça istifade ettiğimiz eserlerin başında yer almaktadır. Bu çalışmalar beytülmalin tesisiyle ilgili bilgi edinmemize kaynaklık etmekle birlikte beytülmalin gelir ve giderlerinin belirlenmesinde içtihadı bırakılan alanlarda Allah'ın muradını ortaya çıkarmak için Kur'an, Sünnet ve icmânın önemli kaynaklar olduğunu göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bunlara ek olarak Servet Bayındır'ın “*Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı*” adlı makalesinde beytülmal müstakil bir başlık olarak yer verilmektedir. Çalışmada Hz. Ömer'in oğulları ile ilgili bir rivayetten yola çıkılarak beytülmal, tarihteki malî aracı kurumların sermayeye yaklaşım tarzından birisi olan ortaklık sistemine başlıca örnek olan kurumlardan biri olarak nitelendirilmektedir. Çalışmamızda bu görüşe katılmadığımızı gerekçeleriyle birlikte ayrıntılı olarak ele alacağız. Modern döneme ait çalışmalardan en kapsamlı olanı Abdülkerim Öner'e ait olan ve Siyer Yayınları tarafından kitaplaştırılan “*Beytülmal*” adlı doktora çalışmasıdır. Bu çalışmada kronolojik olarak sunulan bilgiler tarihi akışı görebilmemiz adına önem arz etmektedir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde beytülmal ve hazine kurumlarını ayrı olarak ele alan çalışmaların ağırlıklı olduğu görülmekle birlikte modern dönemde beytülmalı inceleyen veya bu kuruma araştırmaları içinde yer veren çalışmaların -eleştirel bir değerlendirmeden ziyade- beytülmalı ve hazineyi bir devamlılık içinde ele aldıkları göze çarpmaktadır. Öyle ki, bazı araştırmacılar beytülmalı dair rivayetleri delil getirerek -modern devletin içinde bulunduğu niteliksel farklılıkları göz ardı ederek- hazine kurumunun İslâm hukuku açısından faaliyet sınırlarını belirlemeye çalışmaktadır.³ Klasik ve modern dönemde yapılan çalışmalardan farklı olarak bizim bu çalışmayı yapmaktaki amacımız beytülmal ve hazinenin ontolojik temellerini incelemek ve aralarında bulunan farklılıklara vurgu yaparak bu iki kurumun birbirinin devamı gibi nitelendirilemeyeceğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda çalışmamız beytülmal ve hazine kurumlarının bağlı oldukları siyasi yapıyı göz önüne alıp niteliksel farklılıklarını ortaya koymayı amaçlayarak literatürdeki bir boşluğu doldurmayı hedeflemektedir.

³ Celal Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi* (İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984), 219; Servet Bayındır, “Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/4 (2001), 181; Emrullah Dumlu, “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Erzurum 2011), 233-234.

1. Klasik Dönemde Beytül mâl

Müslüman toplulukların oluşturduğu siyasî yönetimin temel amacı şeriatın uygulanması yoluyla insanların maslahatının gerçekleşmesini sağlamak olarak ifade edilebilir. Allah şeriatı, maslahatları göz önünde bulundurarak ve onların teminini amaçlayarak vaz' etmiştir.⁴ Burada kastettiğimiz şey siyasî yönetimde şeriatın uygulanıyor olmasıyla Allah'ın insanlar için maslahat olarak gördüklerinin meydana gelmesinin amaçlanmasıdır. Maslahat olarak ifade edilen bir şeyin ise Allah'ın maksadına ters düşmesi düşünülemez; zira maslahatlara maslahat olarak itibar edilmesi onun mutlaka Şâri' tarafından maslahat olmaya uygun görülmesi sebebiyledir.⁵ Siyasî yönetimin şeriatı uygulaması ve sürekli hale getirmesinde beytül mâlin araçsal bir role sahip olduğu iddia edilebilir.

Şâri'in maslahatlarının temini maksadına hizmet etmek amacıyla ortaya konan faaliyetlerin bir bakıma finansmanını sağlayan beytül mâlin söz konusu maslahat ilkeleri çerçevesinde Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemini kapsayan klasik dönemde nasıl kurgulandığı ele alınmak suretiyle daha sonra ele alınacak olan modern devlet ve onun hazine kurumu ile mukayeseye imkân tanyacak zemini oluşturmayı hedeflemekteyiz.

1.1. Tanım-Kapsam

Literatürde beytül mâl kavramının hem manevi ve hukuki bir kurumu hem de bu kurumun fiziki bir uzantısı olan maddi bir mekânı ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.⁶ Beytül mâl Müslümanların maslahatı için sarf edilmesi gereken bütün hakları ihtiva eden manevi bir cihettir (makamdır).⁷ Burada manevi cihet ile kastedilen siyasî yönetimin kamu maliyesi alanında uyguladığı her türlü hukuki düzendir.⁸ Beytül mâlden harcama yapılması konusunda da söz konusu malların beytül mâlin depolarından çıkmış olması önemli değildir.⁹ Bu bağlamda görevli memurların veya Müslümanların ellerinde bulunan beytül mâle verecekleri mallardan harcama yapılması beytül mâlden yapılmış gibi kabul edilir.¹⁰ Bu itibarla beytül mâlin bu manevi cihetinin maddi karşılığı olan Müslümanlara ait malların muhafaza edildiği yerlere de beytül mâl denilmektedir.¹¹ Müslümanların hak sahibi olduğu ve herhangi bir sebepten dolayı

⁴ İbrâhim b. Mûsâ Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Ali Selmân (Huber: Dâru İbn Affân, ts.), 1/221.

⁵ Şâtîbî, *el-Muvâfaqât*, 1/35.

⁶ Ebül'ulâ Mardin, "Beytül mâl", *İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979), 2/591; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 43; Zekeriyâ Muhammed el-Kudât, "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mâl", çev. Mehmet Nuri Güler, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Haziran 1996), 217.

⁷ Mâverdî, *el-Ahkkâmü's-sultâniyye* (Mısır: Dâru'l Hadis, ts.), 315; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Ahkkâmü's-sultâniyye lil-Ferrâ*, thk. Muhammed Hâmid el-Fikî (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1421/2000), 251.

⁸ el-Kudât, "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mâl", 217; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 43.

⁹ Mâverdî, *el-Ahkkâmü's-sultâniyye*, 315.

¹⁰ Mâverdî, *el-Ahkkâmü's-sultâniyye*, 315.

¹¹ Mardin, "Beytül mâl", 2/591; el-Kudât, "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mâl", 217; İsmet Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985), 76; Mehmet Erkal, "Beytül mâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6/90; Abdulkemim Öner, *Beytül mâl Devlet Hazinesi* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 63.

hemen dağıtılması mümkün olmayan malların muhafaza edilmesi bu mekanda sağlanmıştır.

1.2. Beytül-mâl Uygulamaları

Mekke döneminde Müslümanlar maddi manevi pek çok işkenceye maruz kalmış ve arazi sahibi olmaktan yoksun bırakılmış olmalarına rağmen kendi aralarında örgütlü bir topluluk oluşturmayı başarmışlardı.¹² Bu örgütlenmiş Müslümanlardan oluşan topluluk içerisinde Hz. Peygamber kuvvetli bir otorite kabul edilmiştir. Bu otorite ile bağlantılı olarak, Hz. Peygamber'e getirilen sadaka veya hediye şeklindeki mallar ya bizzat Hz. Peygamber tarafından ya da Müslümanlar aracılığıyla ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmıştır.¹³ Hz. Peygamber, Mekke döneminde Müslümanlar arasında otoriteye sahip olsa da onun Mekke genelinde siyasi bir gücü bulunmamaktaydı. Bu eksiklik sebebiyle yaşanan sıkıntılardan dolayı hicret edilmek zorunda kalınan Medine'de, Hz. Peygamber'in sahip olduğu otorite Medine'deki diğer din mensuplarını da bağlayıcı siyasi bir otorite haline gelmiştir.¹⁴ Hicretin ikinci yılında gerçekleştirilen Bedir Gazvesinden humus payı¹⁵ ayrılmasından itibaren beytül-mâlin gelir kaynaklarının Allah'ın hükümleri çerçevesinde şekillenmeye başladığı görülmektedir.¹⁶

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ilk halife Hz. Ebû Bekir döneminde ise beytül-mâlin işleyişi aynı şekilde devam etmiştir.¹⁷ Hz. Ömer dönemine gelindiğinde ise Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir döneminden farklı olarak gelirlerin daha sistematik bir şekilde kayıt altına alındığını ve divan sisteminin kurulduğunu görmekteyiz. Divanın kurulmasıyla ilgili olarak farklı rivayetler¹⁸ incelendiğinde İslâm coğrafyasının genişlemesiyle birlikte Müslümanlar arasında adaletin sağlanmasında herhangi bir sorun çıkmaması için gelir ve giderlerin kayıt altına alınmasına ihtiyaç duyulduğu ve bunun neticesinde divan sisteminin kurulduğu söyleyenebilir.¹⁹ Hz. Ömer döneminde yaşanan bu dönüşüm ve kurumsallaşma kendinden sonraki dönemlerde büyük oranda devam etmiş gerek siyasî yönetim gerek beytül-mâl kurumunun işleyişi noktasında asıl amacını etkileyecek temel bir değişim yaşanmamıştır denilebilir.

Beytül-mâlin gelir kalemlerini incelediğimizde devamlılık gösteren birincil gelirlerini Müslümanlardan ve gayrimüslimlerden toplanan mallar oluşturmaktadır.

¹² Muhammad Hamidullah, *İslam Peygamberi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2014), 1617.

¹³ Erkal, "Beytül-mâl", 6/90.

¹⁴ Kayaoğlu, *İslam Kurumları Tarihi*, 19; Mehmet Şimşir, "İslam Devletinin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38 (Ağustos 2017), 176; Âdem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2021), 1/62-63.

¹⁵ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, ed. Maridin Cons (Beyrut: Dâru'l-Alemî, 1409/1989), 1/98; Mâverdî, *el-Ahkkâmü's-sultânîyye*, 217.

¹⁶ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, Şaḥîḥ-i Buḥârî, thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır (b.y.: Dâru Tavk en-Necât, ts.), 2/117; Ebû Dâvûd Es-Sicistânî, es-Sünen, thk. Şuayb Arnavut Muhammed Kâmil Karh Belelî (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), 4/570-571.

¹⁷ Ömer Sabuncu, "Hz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Haziran 2018), 139.

¹⁸ Mâverdî, *el-Ahkkâmü's-sultânîyye*, 297-298; İbn Sa'd, *eṭ-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1410/1990), 3/224.

¹⁹ Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 93-94.

Müslümanlardan toplanan gelirler zekât,²⁰ gayrimüslimlerden elde edilen gelirler ise cizye,²¹ harâc²² ve uşûr²³ şeklindedir. Beytül mâlin düzensiz gelirlerini oluşturan ikincil gelir kalemleri humus,²⁴ fey,²⁵ buluntu mal,²⁶ vârisi olmadan vefat edenlerin malı,²⁷ hırsız veya gâsıpların ellerinden alınan sahibi bulunamayan mallar,²⁸ mürted kişilerin²⁹ beytül mâle kalan mallarından ve yardımlardan oluşur. Beytül mâlin gelir kalemleri aşağıdaki gibi kategorize edilebilir. Diğer yandan modern dönemde hazine yapısının temel gelir kalemlerinden birini oluşturan vergiler modern öncesi dönemde zarurete binaen verilen fetvalar neticesinde beytül mâle bir gelir kalemi olarak eklenmiştir. Bu durum Müslüman toplumlarda cu'l ve nevâib şeklinde görülmekle beraber beytül mâlin geçici bir gelir kalemini ifade etmektedir.³⁰ Burada ikincil gelir kaynakları arasında yer alan fey gelirleri özellikle Hz. Peygamber döneminde savaş yapılmadan elde edilen ve mücahitler arasında dağıtılmayarak geliri Hz. Peygamber'in tasarrufunda olan topraklar için kullanılmıştır.³¹

²⁰ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Turâs, ts.), 146; Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *es-Siyerü's-şagîr*, ed. Mecîd Haddûrî (Beyrut: Dâru'l-Müttehîde, 1395/1975), 157; Mâverdî, *el-Aĥkâmü's-sultâniyye*, 192; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î' fi tertîbi's-şerâ'î* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1328/1910), 2/53; İbn Zencûye, *el-Emvâl li-İbn Zencûye*, thk. Şâkir Zîb Feyyâz (Suudi Arabistan: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-bühûs ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye, 1406/1986), 2/758; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Ĥarâc ve şinâ'at(şan'at)i'l-kitâbe* (Bağdat: Dâru'r-Reşîd li'n-Neşr, 1401/1981), 211.

²¹ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 135; Şeybânî, *es-Siyerü's-şagîr*, 263; Yahya b. Adem, *Kitâbü'l-Ĥarâc* (b.y.: Matbaatu's-Selefiyyeh, 1384/1964), 67; Mâverdî, *el-Aĥkâmü's-sultâniyye*, 330; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, 1/113; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Ĥarâc*, 422.

²² Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 59; Şeybânî, *es-Siyerü's-şagîr*, 257; Yahya b. Adem, *Kitâbü'l-Ĥarâc*, 67; İbn Receb, *el-İstihrâc li-aĥkâmî'l-ĥarâc* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1985), 9; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Ĥarâc*, 409.

²³ Yahya b. Adem, *Kitâbü'l-Ĥarâc*, 110; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, 1/253.

²⁴ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 28; Mâverdî, *el-Aĥkâmü's-sultâniyye*, 200; Radyiyüddin es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993), 3/18; Ahmed b. Nasr ed-Dâvûdî, *Kitâbü'l-Emvâl*, ed. Rida Muhammed Salim Sehadah (Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 77; İbn Zencûye, *el-Emvâl*, 2/674.

²⁵ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 36; İbn Receb, *el-İstihrâc*, 129.

²⁶ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 200; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Ĥarâc*, 244.

²⁷ Mâverdî, *el-Aĥkâmü's-sultâniyye*, 289; Serahsî, *el-Mebsût*, 30/33.

²⁸ Ebû Yûsuf, *el-Ĥarâc*, 200.

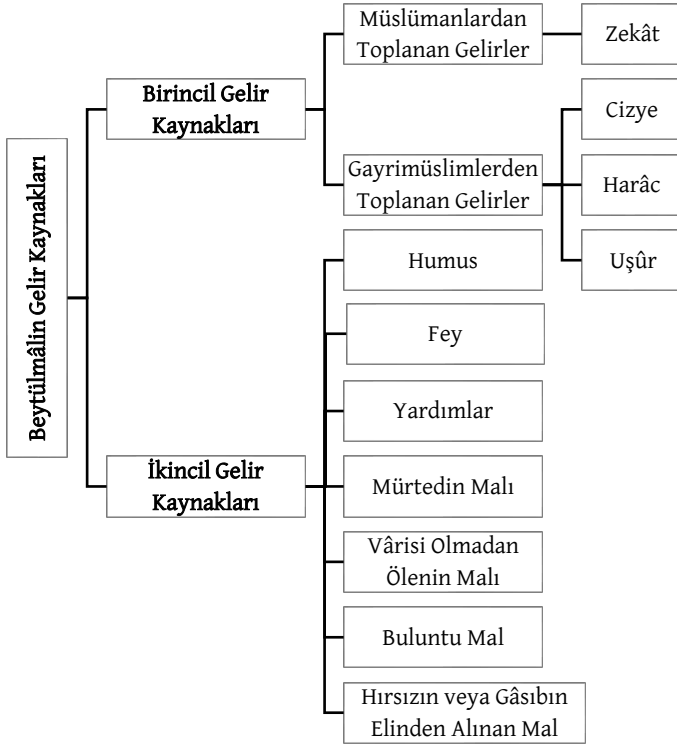
²⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, 30/38.

³⁰ İrfan Mahmud Rânâ, *Hz. Ömer Döneminde Ekonomik Yapı*, çev. Ahmet Kot (İstanbul: Bir Yayıncılık, 1985), 82-83.

³¹ Öner, *Beytül mâl Devlet Hazinesi*, 211.

³¹ Öner, *Beytül mâl Devlet Hazinesi*, 211.

Tablo 1: Beytül mâlin Gelir Kaynakları

Beytül mâlin giderlerini ele alırken konunun daha kolay anlaşılmasını sağlamak adına aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi maaşlar,³² nafakalar,³³ umuma açık alanların imarı için yapılan harcamalar,³⁴ diyetler,³⁵ ordunun ihtiyaçları,³⁶ haramdan sakındırma,³⁷ iyi ve

³² Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 122-204; Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Halîl Muhammed Harrâs (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 658-663; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/143; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 163, 234, 305, 350; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/19; İzzeddin İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-târîh*, ed. Ömer Abdusselam Tedmürî (Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Arabiyye, 1417/1997), 2/226; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1347/1928), 6/183; Dâvûdî, *Kitâbü'l-Emvâl*, 69; Muhammed bin Ahmed et-Tûsî İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, çev. Harun Ünal (İstanbul: Çelik Yayınevi, 2008), 281-282; Sirâceddin İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'îk şerhu Kenzi'd-dekâ'ik* (Dâru'l-Kütübü'l-İslâmî, ts.), 4/198; Muhammed b. Abdülkebir el-Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye fi'l-Medineti'l-Munevvere*, ed. Abdullah el-Halidî (Beyrut: Dâru'l-Erkam, ts.), 1/226-227; Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp (İstanbul: Hikmet Yayınları, 1986), 2/156; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 224; el-Kudât, "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mâl", 232.

³³ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 139, 204; Serahsî, *el-Mebsût*, 3/18-19, 5/191, 29/137; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 1/309, 4/39, 6/198; İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 281; Burhanpurlu Şeyh Nizâm, *El-Fetâvâ'l-Hindîyye* (Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 1310/1892), 1/191; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râ'îk*, 4/219; Kudâme b. Ca'fer, *Kitâbü'l-Harâc*, 422; Kettânî, *et-Terâtibu'l-İdâriyye*, 1/229.

³⁴ Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 110, 123; Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 232; Serahsî, *el-Mebsût*, 23/175; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 6/192; Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 2/119-120, 193; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 342.

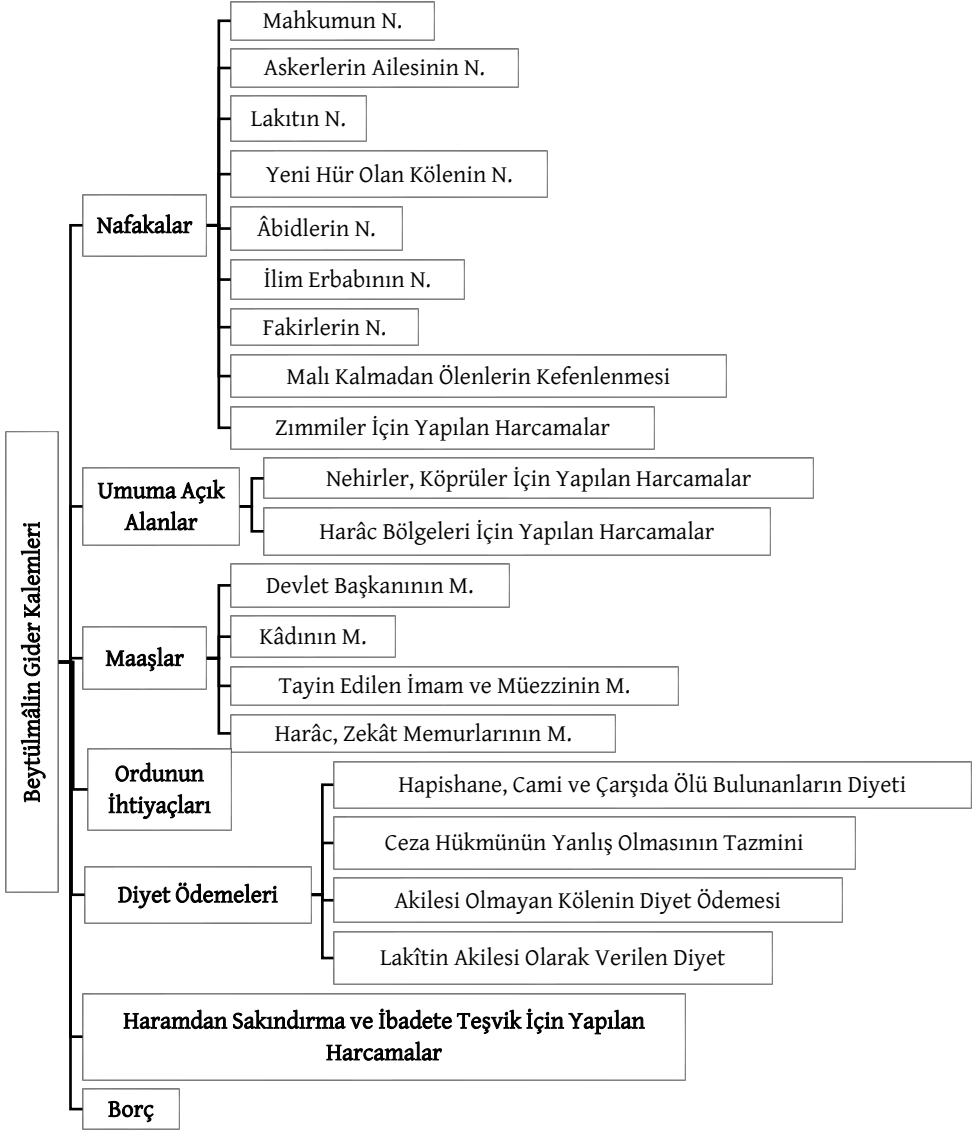
³⁵ Serahsî, *el-Mebsût*, 26/112, 118, 27/12; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 6/199; İbn Nüceym, *Bahrü'r-râ'îk*, 8/403, 5/115.

³⁶ Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, 70; İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî, *Gıyâsü'l-ümem fi iltiyâsi'z-zulem*, thk. Abdülazîm ed-Dîb (b.y.: Mektebetü'l-İmâmü'l-Haremeyn, 1401/1981), 1/209; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 223.

³⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, 30/110; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 7/328-329.

güzel olanı teşvik etmek,³⁸ ibadetlerin yerine getirilmesini desteklemek³⁹ için yapılan harcamalar ve beytümâlden verilen borçlar⁴⁰ şeklinde kategoriler oluşturulmuştur.

Tablo 2: Beytümâlin Gider Kalemleri

³⁸ Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 2/282.

³⁹ Şibli Numanî, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, 2/282.

⁴⁰ İbn Sa'd, *eş-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/209; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Meţâlibü'l-âliye bi-zevâ'idü'l-mesânidi's-semâniye* (Riyad: Dâru'l-Âsime, 1419/1999), 7/394; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/435, 438; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1417/1997), 5/548; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 220-221.

Beytül-mâlin gelir ve gider kalemleri genel olarak açık olduğu için detaylı bir açıklama yapılmayacak sadece literatürde tespit ettiğimiz bazı çelişkiler ve siyasî yönetimin amaçları bağlamında bu gelir ve gider kalemlerinin nasıl bir bağlama yerleştiği değerlendirilecektir.

Söz konusu harcama kalemleri arasındaki en önemli ortak noktalardan biri bunların her birinin karşılıksız olarak verilmiş olmasıdır. Ancak karz-ı hasen şeklinde Müslümanlara borç verilmesi karşılıklı olarak değerlendirilebilecek tek gider kalemidir. Literatürü incelediğimizde beytül-mâlden asli ihtiyaçları gidermek veya ticaret yapmak amaçlarıyla borç verildiğine dair örnekler bulunmaktadır.⁴¹

Beytül-mâlden borç verilmesiyle ilişkili olarak Hz. Peygamber döneminden rivayet edilen tek örnek Muaz b. Cebel⁴² olmakla birlikte Hz. Ömer döneminde beytül-mâlden borç verilmesinin yaygınlaştığı görülmektedir. Hz. Osman döneminde ise halifenin akrabalarının beytül-mâlden borç aldıkları ve daha sonra bunları geri ödedikleri rivayet edilmiştir.⁴³

Beytül-mâlden borç verilmesi dışında bazı çalışmalarda beytül-mâl ile mudârebe usulü ortaklıkların da yapıldığı iddia edilmiştir.⁴⁴ Bu iddialar Hz. Ömer'in oğullarıyla ilgili olarak İmam Mâlik (öl.179/795) tarafından aktarılan bir hadise dayandırılmaktadır. el-Muvatta'da geçen rivayet şöyledir:

“Zeyd, babası Eslem'den şöyle rivayet etti: Ömer b. Hattab (r.a.)'ın oğulları Abdullah ve Ubeydullah (r.a.) bir ordu ile Irak seferine çıktılar. Dönüşlerinde Basra valisi Ebû Musa el-Eş'ârî'ye uğradılar. Ebu Musa el-Eş'ârî (r.a.) onları çok iyi karşıladı ve: “Size faydalı olabileceğim bir iş gelse elimden mutlaka yapardım” dedi. Sonra da: “Evet, burada hazineye ait biraz mal var. Ben onu Emirîl Mü'minine (halifeye) göndermek istiyorum. Size borç olarak vereyim, onunla Irak'tan biraz mal alır, Medine'de satarsınız, ana parayı Halifeye teslim edersiniz. Yapacağınız kâr da ikinize ait olur.” dedi. Onlar da kabul ettiler. Ebu Musa el-Eş'ârî (r.a.) böyle yaptı ve Ömer b. Hattab (r.a.)'a malı onlardan almasını yazdı. Abdullah ve Ubeydullah (r.a.) Medine'ye gelince aldıkları malı sattılar ve bundan kâr sağladılar. O malı Hz. Ömer (r.a.)'e verdiklerinde o: “Bütün ordu sizin gibi borç aldı mı?” diye sordu. Onlar da: “Hayır” dediler. Bunun üzerine Ömer b. Hattab (r.a.): “Ey Emirel-müminin'in oğulları, demek siz borç aldınız! Hem malı ve hem de kârı ödeyiniz.” dediğinde Abdullah sustu. Ubeydullah ise: “Ya Emire'l-müminin, bu kâr sana ait değil, çünkü bu mal, noksanlaşsa veya helâk olsaydı biz yine onu ödeyecektik” dedi. Hz. Ömer (r.a.) tekrar: “Ödeyiniz” dediğinde, Abdullah yine sustu, Ubeydullah ise aynı şekilde karşı çıktı. Bunun üzerine Hz.Ömer (r.a.)'in meclisinde bulunanlardan biri: “O malı kırad (mudarebe) yapsanız ey müminlerin emiri” diye fikir beyan etti. Ömer (r.a.) de: “Onu kırad (mudabere) yaptım” dedi ve

⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 3/209; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Me'tâlibü'l-âliye*, 7/394; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 2/435, 438; Belâzürî, *Ensâbü'l-eş'râf*, 5/548; Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 220-221.

⁴² Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 217.

⁴³ Belâzürî, *Ensâbü'l-eş'râf*, 5/548.

⁴⁴ İbnü'l-Ezrak el-Gırnâtî, *Bedâ'iyu's-silk fi'tabâ'iyi'l-mülk*, thk. Ali Sâmî en-Neşşâr (Irak: Vizâretü'l-İlâm, ts.), 1/343; Yeniçeri, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, 219; Bayındır, “Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı”, 181; Dumlu, “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, 234; Öner, *Beytül-mâl Devlet Hazinesi*, 378.

anapara ile kârının yarısını aldı. Oğulları Abdullah ve Ubeydullah (r.a.) da kârın diğer yarısını aldılar.”⁴⁵

Araştırmacılar⁴⁶ bu rivayetten yola çıkarak beytûlmâldeki kaynakların kullanılması suretiyle mudârebe akdinin yapılabileceğini iddia etse de ilgili rivayet detaylı olarak incelendiğinde, Ebû Mûsâ el-Eş’arî’nin “borç” olarak verdiğini belirtmesi ve Hz. Ömer’in kârın tamamını istemesi, yapılan işlemin mudârebe değil, karz (borç) olduğunu düşündürmektedir. Mudârebe akdinde sermaye mudâribin elinde emanet hükmündedir ve sermaye zarar gördüğünde tazmin edilmez. Ancak bu olayda borç alanlar, sermayenin eksilmesi durumunda tazmin edeceklerdi. Rivayetin sonunda akdin mudârebe olarak belirlenmesinin sebebi, kârın gerçekleşmiş olmasıdır. Bu durumda, kârın yarısının beytûlmâl, diğer yarısının ise parayı işletenlere aktarılması, orta yol olarak seçilmiştir. İlk anda Hz. Ömer’in oğullarından kârın tamamını istemesi, kişisel çıkar ilişkisi doğabileceği endişesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, rivayetten yola çıkarak beytûlmâl kaynaklarının mudârebe akdi ile kullanılmasına meşruiyet kazandırmanın doğru bir yaklaşım olmadığı düşünülmektedir. Ayrıca, beytûlmâl ile mudârebe tarzı ortaklıkların bu rivayetle sınırlı olması da bu görüşü desteklemektedir.

2. Klasik Dönem ve Modern Dönem Mukayesesi

2.1. Modern Devlet ve Hazine Kurumu

Çalışmamızın bu bölümünde klasik dönem ve modern dönem arasında bir mukayese yapmayı amaçlıyoruz. Bunu yapmak için öncelikle modern dönemin hâkim siyasî yönetim şekli olan ve bugünkü hazinenin kendisine bağlı olduğu ve dolayısıyla hazinenin amaçlarını belirlemede etkin rol oynayan modern devletin özelliklerini ele alacağız. Ardından klasik dönem tecrübesi olarak şeriatın gayelerini gerçekleştirmek amacıyla müslüman toplulukların oluşturduğu siyasî yönetimin geliştirdiği bir kurumu olan beytûlmâl ve modern dönem tecrübesi olarak modern devletin bir kurumu olan hazine kurumunun benzerlik ve farklılıkları üzerinden bir okuma gerçekleştireceğiz.

2.1.1. Modern Devlet

Modern devlet sistemi kendiliğinden ortaya çıkan bir yapı olmaktan ziyade 17. yüzyılın sonu ile 18. yüzyılın başına tekabül eden ve Aydınlanma Çağı olarak ifade edilen dönemde Avrupa’da ve tamamen Avrupa kökenli olarak üretilmiştir.⁴⁷ Modern devletin üretilmesi kısaca dini kökenli siyasi otorite anlayışının yıkılarak din, ahlak ve metafizikten bağımsız bir dünya kurma girişimi olarak ifade edilebilir.⁴⁸ Sonradan inşa edilmiş ve gayrişahsi (tüzel)⁴⁹ bir karaktere sahip olan modern devletin vazgeçilmez biçim özelliklerinden en önemlisi mutlak, tek, bölünmez ve sürekli bir egemenliğin temsili

⁴⁵ Vecdi Akyüz (ed.), *İmam Malik Muvatta’*, çev. Ahmet M. Büyükcınar vd. (İstanbul: Beyan Yayınları, 1994), 3/287-288.

⁴⁶ İbnü'l-Ezrak el-Gırnâtî, *Bedâ'î'u's-silk fi tabâ'î'i'l-mülk*, 1/343; Yeniçeri, *İslam'da Devlet Bütçesi*, 219; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1645; Bayındır, “Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı”, 181; Dumlu, “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”, 234; Öner, *Beytûlmâl Devlet Hazinesi*, 379.

⁴⁷ Gianfranco Poggi, *Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım*, çev. Şule Kut - Binnaz Toprak (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 57-58, 116.

⁴⁸ M. Nazan Arslanel - Ertuğrul Eryücel, “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/2 (Mayıs 2012), 5.

⁴⁹ Mehmet Ali Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği* (Ankara: İmge Kitabevi, 2006), 129.

olmasıdır.⁵⁰ Modern devlet sahip olduğu bu gücü belli bir toprak parçası üzerinde kullanma hakkına sahiptir.⁵¹

Egemen iradenin temsili olan modern devlet yapısında egemen irade kendisini yasayla ortaya koyar.⁵² Çünkü egemen iradenin uygulayacağı şiddetin sınırları kendi kendinin amacı olan devlet tarafından çizilir ve iradesine karşı yapılan ihlallere karşı uygulanacak şiddetin biçimini ve seviyesini belirleyecek olan da yine kendisidir.⁵³ Modern devlet ile temsil edilen egemenliğin tek ve mutlak olmasının bir sonucu olarak yasa koyma, değiştirme ve kaldırma egemen iradenin tekelindedir.⁵⁴

Modern devlet ile ilgili üzerinde durmamız gereken diğer bir konu da modern devlet sisteminin kapitalizm ile olan ilişkisidir. Aralarındaki ilişki çift yönlüdür, denilebilir.⁵⁵ Modern devlette vergilendirme aracılığıyla nüfusun dağılımı, üretim ve tüketimin düzenlenmesi ve gözetimi bir bütün olarak idare edilir.⁵⁶ Bu idare, nüfus açısından nicel değişimleri kontrol etme, insanları çalışmak zorunda bırakma ve tüketim alışkanlıklarını etkileme şeklinde tezahür edebilir.⁵⁷ Bunların her biri sürekli büyümeyi ve ilerlemeyi temelinde bulunduran kapitalist piyasayı destekleyici faaliyetlerdir.

2.1.2. Hazine Kurumu

Modern devletin ortaya çıkmasıyla beraber maliye politikalarının en önemli parçalarından birisini oluşturan hazine kurumu varlığını modern devlete borçludur. Hazine, kurumlara ve devletlere ait taşınır veya taşınmaz varlıklarla çeşitli hakları gösteren belgeleri ifade eder.⁵⁸ Bunun yanı sıra değerli eşyaların saklandığı yerler veya onların yönetiminden sorumlu kurumları da kapsamaktadır.⁵⁹

Çalışmamızın bu kısmında Türkiye'nin hazine kurumu üzerinden bir anlatı yapılacaktır. Ancak diğer ülkelerde de genel olarak modern devletin çatısı altında bürokratik yapının bir parçası konumunda olması yönünden hazine kurumunun benzer özelliklere sahip oluğunu belirtmek gerekmektedir. Biz de çalışmamızın bu kısmında modern devletin kurumu olması açısından genel özellikler üzerinden hazine kurumunun nitel ve nicel yönlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Hazinenin gelirleri, vergi şeklindeki zorunlu gelirler; devletin taşınır/taşınmaz mallarının satışı, kiralanması veya işletilmesi sonucu elde edilen gelirler; devletin çeşitli iktisadi işletmelerinden elde edilerek hazineye aktarılan kârlar; temettü gelirleri, kamu mülkiyetindeki iktisadi işletmelerin özelleştirilmesiyle elde edilen gelirler; iç ve dış borçlanmalarla elde edilen gelirler; iç ve dış hibeler, yardımlar; kamu parasının yatırıldığı

⁵⁰ M. Aydoğan Özman, "Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21/1 (Mayıs 1964), 57; Abdurrahman Saygılı, "Modern Devlet'in Çıplak Sureti", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 59/1 (Mart 2010), 79-80; Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 60-61.

⁵¹ Gianfranco Poggi, *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, çev. Aysun Babacan (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007), 31.

⁵² Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 65.

⁵³ Poggi, *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, 31; Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 67.

⁵⁴ Saygılı, "Modern Devlet'in Çıplak Sureti", 79.

⁵⁵ Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet* (İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008), 378-379.

⁵⁶ Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, 210.

⁵⁷ Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, 210-211.

⁵⁸ Mahfi Eğilmez, *Hazine* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2007), 11.

⁵⁹ Eğilmez, *Hazine*, 11.

banka hesaplarından ve tahvillerden elde edilen faiz vb. getiriler; devlete ait bazı tekel hak ve imtiyazların belirli kurum ve kuruluşlara kullandırılmasıyla elde edilen gelirler; değerli kağıtların satışından elde edilen gelirler ile vergi, trafik cezaları ve diğer para cezaları olarak ifade edilebilir.⁶⁰

Hazinenin giderleri ise süreklilik gösteren ve geçici giderler olarak ikili tasnifle kategorize edebilir. Süreklilik gösteren giderler, kamuda görevli memur ve işçilerin maaş, yolluk, hastalık ve tedavi giderleri; devletin doğrudan yürüttüğü yatırım faaliyetlerinin gerektirdiği giderler; çeşitli yardım ve destekleme giderleri, devlet hizmetlerinin gerektirdiği mal ve hizmetlerin satın alınması veya kiralanması karşılığında gereken masraflar ile devletin iç ve dış borçlanması sonucu oluşan anapara ve faiz ödemeleri şeklindedir. Süreklilik göstermeyen geçici giderler ise, başka devletlere veya uluslararası kurumlara yönelik yardım ve hibe giderleri; savaşlar veya doğal afetler gibi olağanüstü durumların giderleri ile çeşitli tazminatlar şeklindedir.⁶¹

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmında müslüman toplulukların oluşturduğu siyasî yönetim ve beytül-mâlden, ardından da modern devlet yapısından ve modern hazine kurumundan bahsettik. Bir sonraki başlıkta ilk olarak müslüman toplulukların oluşturduğu siyasî yönetim ve modern devlet arasında bir mukayese yapılacak ardından da beytül-mâl ve hazine arasındaki farklılık ve benzerlikler üzerinden bir değerlendirme yapılarak çalışma sona erdirilecektir.

2.2. Kurumlar Arası Mukayese

2.2.1. Müslüman Toplulukların Oluşturduğu Siyasî Yönetim ve Modern Devlet Arasında Bir Mukayese

Modern devlet sınırları belli olan bir toprak parçasında somutlaşır ve bu sınırlar içinde yargı ve yürütme yetkisini kullanır.⁶² Kişi modern devletin vatandaşı olmakla devletin uyguladığı her türlü politikaya tâbî olmuş sayılır.⁶³ Buna karşılık müslüman toplulukların oluşturduğu siyasî yönetimin tebaası dârüliislâm kavramı üzerinde şekillenmektedir. Dârüliislâmın tebaası Müslüman olsun veya olmasın İslâm'ın hükümlerine -şeklen de olsa- tâbî olmayı kabul edenler tarafından meydana gelir.⁶⁴

Müslüman toplulukların siyasi yönetiminde hükümlerin belirleyicisi, Kur'an ve Sünnet'i merkeze alarak içtihat yapan müçtehitlerdir. Burada akıl araçsal bir işleve sahip olup, Allah'ın muradını ortaya koymak amaçlanır. Ancak modern devletlerde yasanın belirleyicisi devletin yasama organıdır.⁶⁵ Devletin egemenliği mutlak aklın kaynaklık ettiği pozitif yasaların oluşturulmasıyla somut hale gelir.⁶⁶ Modern devlet kendi metafiziğini oluşturarak bir çeşit tanrı konumunu sahiplenir.⁶⁷ Ancak arada önemli bir fark bulunmaktadır; ancak, modern devletin varoluşu düzenli faaliyetlere bağlı iken, Allah'ın egemenliği ise ezeli ve ebedidir.

⁶⁰ Eğilmez, *Hazine*, 44-45.

⁶¹ Eğilmez, *Hazine*, 45-46.

⁶² Poggi, *Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım*, 31.

⁶³ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 65.

⁶⁴ Ahmet Özel, *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dârüliislâm-Dârulharb* (İstanbul: İklim Yayınları, 1991), 44-46.

⁶⁵ Poggi, *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*, 40-41; Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 65-66.

⁶⁶ Ağaoğulları, *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*, 106; Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 159.

⁶⁷ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 67.

Kapitalizmin yayılmasını sağlamak amacıyla üretilmiş olan modern devlet, kapitalizmle uyumlu yasaların düzenli uygulanmasıyla varlığını sürdürür. Milli kurumlar ve vatandaş sorumlulukları da bu uygulamaların aksamaması için destek sağlar. Allah'ın hükümlerinin uygulanmasında amaç, dünya ve ahiret hayatını kapsayan insanların maslahatı olarak görülen şeylerin gerçekleştirilmesidir. Modern devlette sağlanan hizmetler ise devletin sürekliliğini amaçlar.

Müslüman toplulukların siyasi yönetiminde yasa, Allah tarafından ikame edilir⁶⁸ ve aynı zamanda ahlak temelli bir toplum inşa etme çabası söz konusudur. Siyasî yönetimde İslâm'ın ahlaki yapısı gereği herhangi bir tüzel kişiliğin aksine siyasi otoriteyi ifade eden halife tüm yapıp ettiklerinden kendi şahsı adına sorumludur.⁶⁹ Bu sorumluluk onun İslâm'ın hükümlerinin uygulanması için gerekli olan uygun koşulları sağlamak ve bu koşulların bir sonucu olan adaletin sürekliliğini korumak noktasında idareci kimliğiyle ümmetin temsilcisi olmasından kaynaklıdır.⁷⁰

2.2.2. Beytül-mâl ve Hazine Kurumları Arasında Bir Mukayese

Beytül-mâlin başlıca gelirlerini zekât, cizye, harâc ve uşûr oluşturmaktadır. Hazinesinin en önemli gelir kalemleri ise vergiler ve faiz gelirleridir.⁷¹ Vergilendirme modern devletin halkın refahını merkezden kontrol etme hakkını kendisinde görmesinden kaynaklanır. Müslüman topluluklarda ise halkın refahının sağlanması siyasî yönetimin bir görevi olarak görülmemesinin yanında siyasî yönetim sorumluluğunda gerçekleştirilen faaliyetlerde hakkın yeniden dağıtım mekanizması olarak değerlendirilebilir. Burada vakıf ve sadaka kurumu, kurban gibi sivil alana ait faaliyetlerinde toplumun kendi içerisinde gerçekleştirdiğinden bahsedilebilir.⁷² Ayrıca beytül-mâle kurumunun gelirlerini oluşturmasından yola çıkılarak zekât ve vergi arasında bir bağ kurulmaya çalışılsa da niyet mecburiyetinin bulunması zekâtı Allah yolunda gönüllü olarak yapılan bir faaliyete dönüştürmektedir ve bu yönüyle seküler vergilendirme düşüncesinden ayrılmaktadır.⁷³ Bu bağlamda ancak ümmetin güvenliğinin sağlanması için ihtiyaç duyulan harcamalar beytül-mâlin gelirlerinden sağlanamayacak durumda olduğunda zarurete binaen zaman zaman tebaadan vergi alınmıştır.⁷⁴

Modern devlet halkın refahını sağlama sorumluluğunu kendisinde gördüğü için bu durum gider kalemlerini arttırır. Modern devlet giderlerini karşılamak ve merkezi kontrol sorumluluğunu sürdürebilmek için borçlanma yoluna gitmektedir. Devletin sürekli olarak borca ihtiyaç duyması ise bu ihtiyacın ancak faizli borç alımıyla giderilmesine sebebiyet vermektedir. Müslümanların toplulukların oluşturduğu siyasî yönetimde yalnızca şeriatın izin verdiği çerçevede hareket edilebilirken modern devlette bu durum dikkate alınmadığından borçlanma ve borç verme durumlarında faiz temel dayanak olarak

⁶⁸ Hallağ, *İmkânsız Devlet*, 99.

⁶⁹ Hallağ, *İmkânsız Devlet*, 254.

⁷⁰ Syed Nawab Haider Naqvi, *İslam, Ekonomi ve Toplum*, çev. Ozan Maraşlı (İstanbul: İktisad Yayınları, 2018), 153-154.

⁷¹ Christopher Pierson, *Modern Devlet*, çev. Dilek Hattatoğlu (İstanbul: Çivi yazıları, 2000), 62.

⁷² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi* (İstanbul: Ötüken Neş-riyat, 2014), 297-298; Murat Çizakça, *Osmanlı Döneminde Vakıfların Tarihsel ve Eko-nomik Boyutları, Türkiye'de Hayir-severlik: Vatandaşlar, Vakıflar, ve Sosyal Adalet Araştırması* (İstanbul: TÜSEV, 2006), 21.

⁷³ Hallağ, *İmkânsız Devlet*, 211.

⁷⁴ Erkal, "Beytül-mâl", 6/93.

kullanılmaktadır. Böyle bir borçlanma şekli ise şeriatın gayelerini gerçekleştirmek amacıyla müslüman topluluklar tarafından oluşturulan bir siyasi yönetimde mümkün değildir.

Beytülmâl ve hazine arasındaki mukayeseyi giderler bağlamında ele aldığımız da ise yine birçok noktada farklılıklar olduğu görülmektedir. Öncelikle beytülmâl İslâm'ın/şeriatın amaçları için harcama yaparken ümmetin tamamını düşünerek hareket etmektedir. Bu sebeple yapılan harcamaların Allah'ın muradına uygun olmasının yanı sıra herhangi bir haksızlık ya da israfın olmaması Müslümanların hakkını korumak adına en azından ilkesel olarak üzerinde durulan önemli bir husustur. Modern devlette ise harcamalar devletin bekasını sağlamak, sınırlarını korumak ve savaş gibi olağanüstü durumlar için yapılır. Modern devlet sisteminde özellikle sınırların korunması zorunluluğunun askeri harcamaları sürekli hale getirmesi kamu maliyesinde önemli bir dönüşüme neden olmuştur.⁷⁵ Modern devletin fiziki olarak sınırların korunması için askeri güç bulundurması dışında uluslararası diplomatik ilişkiler üzerinden hem politik hem de ekonomik tehditlere karşı mücadele etmesi beklenir.⁷⁶ Müslüman toplulukların oluşturduğu siyasi yönetimde ise İslâm'ın yayılmasını sağlama gayesiyle gerçekleştirilen cihad giderleri için beytülmâlden çeşitli harcamalar yapılmaktadır. Burada her ne kadar hem hazinenin hem de beytülmâlin savaş giderleri için harcama yapması bir benzerlik olarak karşımıza çıkıyor olsa da bir tarafta savaşın fiziki sınırları korumak ve devletin egemenliğini güçlendirmek için gerçekleştiriliyor olması diğer tarafta ise cihad edilerek Allah'ın adının yayılmasının amaçlanması her iki yönetimin savaş giderlerine yaptığı harcamanın arkasında yer alan önemli bir niteliksel farklılıktır. Diğer yandan, her iki siyasi yönetimde de sınırların genişletilmesi gibi siyasi motivasyonlarla hareket ediliyor olmasına karşın, modern devlette hiçbir zaman olamayacak şekilde, bir halifenin yılda en az bir defa cihada çıkmakla sorumlu olması yine önemli bir niteliksel fark olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷⁷

Modern devletin merkezi kontrol özelliği vatandaşlara sosyal hizmetlerin sağlanması noktasında da önemli bir role sahiptir. Bu hizmetlerin merkezden sağlanması için yapılan harcamalar ise modern devletin hazine giderlerinde yine büyük bir paya sahiptir. Zira halkın refahını sağlama sorumluluğunu tekelinde bulunduran modern devlet halka ücretiz olarak sağladığı eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin giderlerini hazineden ödemektedir. Ancak bu sosyal hizmetleri sağlarken uygun gördüğü vatandaşlara⁷⁸ ve özellikle toplumun refahının artırılmasına katkıda bulunacak vatandaşları önceleyecek şekilde uyguladığı seçicilik dikkat çekmektedir. Bu seçici tavrın arka planında ise kapitalist sistem içerisindeki

⁷⁵ Pierson, *Modern Devlet*, 60-61.

⁷⁶ Pierson, *Modern Devlet*, 254-255.

⁷⁷ İbn Müflih Burhânüddîn ed-Dımaşkî, *el-Mübdî' fi Şerhi'l-Mukni'* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 3/282; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerhu Muhtaşarı Halil li'l-Haraşî* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 3/108; Bedreddin İbn Cema, *Adl'e Boyun Eğmek, Ehl-i İslâm'ın Yönetimi İçin Hükümler*, çev. Özgür Kavak (İstanbul: Klasik Yayınları, 2010), 93; Özgür Kavak, "Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları", *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*, ed. Ahmet Emin Dağ (İstanbul: İHH yayınları, 2016), 237-238; Talip Türcan, "İslam Hukukunun Klasik ve Çağdaş Doktrinlerinde Cihad (Savaşın Barışa Doğru Bir Evrime)", *İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*, ed. Ahmet Ertürk (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016), 285.

⁷⁸ Harun Şencal - Merve Reyhan Ekinci, "Refah Devleti: İslam Ekonomisi Açısından Bir Eleştiri", *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 3 (2021), 271.

sağlıklı ve belli bir eğitime sahip beşerî sermayeyi oluşturma çabası yer almaktadır. Modern öncesi dönemde müslüman toplulukların oluşturduğu siyasî yönetimde ise siyasi otoritenin sosyal giderleri karşılama gibi bir sorumluluğu olmamakla birlikte -her ne kadar pratikteki uygulamada sivil yapılanmalar üzerinden sağlanıyor olsa da- askerlere ve ailelerine, alimlere,⁷⁹ ilim talebesine,⁸⁰ mahkumlara ve ailelerine,⁸¹ lakî⁸² ve özgürlüğünü yeni kazanmış müslüman köleler⁸³ gibi gruplara ihtiyaç duymaları durumunda beytül mâlden ödeme yapıldığı bilinmektedir. Ayrıca, bazı çalışmalarda Müslümanların ortak mülkü olan beytül mâlden, müslümanların ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra, zaruret durumunda olan zimmîlerin de nafakasının beytül mâlden karşılanabileceği ifade edilmiştir. Bu durum, Hz. Ömer'in, yaşlı ve ihtiyaç sahibi bir zimmînin nafakasının beytül mâlden verilmesini emretmesi örneğiyle açıklanmıştır.⁸⁴ Ancak, hanefi âlimlerinin bu rivayeti şâz olarak gördükleri ve zimmîlere Müslümanların malından bir şey verilmemesi gerektiğini savundukları belirtilmiştir.⁸⁵ Başka bir çalışmada ise, zimmîlerin beytül mâlde hakkı olmadığı, ancak aklıktan ölmek üzere olan zimmîlerin nafakasının karşılanabileceği ifade edilmiştir.⁸⁶ Beytül mâlden harcama yapılan başka bir kalem de atiyyelerdir. Özellikle Hz. Ömer döneminde divanın kurulmasıyla sistemli bir şekilde atiyye dağıtılmasının arka planında beytül mâlde bulunan malların müslüman topluluklara ait olduğu ve onların yararına harcanması gerektiği düşüncesi yer almaktadır.⁸⁷ Nafaka veya atiyye şeklindeki bu harcamalarda amaç merkezi bir kontrolden ziyade dine hizmet eden ve dinin ayakta durmasını sağlayan kişilerin desteklenmesi⁸⁸ ve zaruret durumunda müslüman veya gayrimüslim olsun müslüman toplulukların oluşturduğu yönetimin tebaasına yardımda bulunması şeklinde değerlendirilebilir. Modern devlet sistemi ise her bir vatandaşı ilk aşamada öğrenci haline getirmesini sağlayan ücretsiz ve kitlesel eğitim ve bunun ardından sunulan sağlık hizmetleri ile amaçlanan uyumlu ve sağlıklı vatandaşlar yetiştirerek kapitalist sistemin ihtiyaç duyacağı işçi gücünün devamlılığını sağlamaktır. Bu bağlamda her bir vatandaş öğrenci sayılmakta ve eğitim verecek memur sayısı da aynı şekilde artmaktadır ve bu durum maaş giderleri olarak hazineye yansımakla birlikte hizmet için yapılan harcamalar da hazine giderlerini arttırmaktadır.

Modern devletin ücretsiz olarak sağladığı hizmetlerin yanında yardım faaliyetleri de hazine giderlerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Yapılan bu yardımlar devletin kendi vatandaşlarına sağladığı iç yardımlar ve uluslararası alanlarda gerçekleştirdiği dış yardımlar olacak şekilde kategorize edilebilir.⁸⁹ Modern devlette hem insanların ihtiyaç duyduğu yardımların hem de yukarıda bahsettiğimiz sosyal hizmetlerin merkezi otorite tarafından

⁷⁹ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 281; Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, 1/313.

⁸⁰ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 281.

⁸¹ Ebû Yûsuf, el-*Harâc*, 163-164; Mâverdî, el-*Ahkkâmü's-sultânîyye*, 322.

⁸² Serahsî, el-*Mebstû*, 3/18; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 4/39, 6/198.

⁸³ Kâsânî, *Bedâ'î'u's-şanâ'î*, 4/39.

⁸⁴ Ebû Yûsuf, el-*Harâc*, 139; Serahsî, el-*Mebstû*, 3/19.

⁸⁵ Serahsî, el-*Mebstû*, 3/19.

⁸⁶ Nizâm, *El-Fetâvâ'l-Hindîyye*, 1/191.

⁸⁷ Öner, *Beytül mâl Devlet Hazinesi*, 494.

⁸⁸ İmam-ı Gazali, *Helaller ve Haramlar*, 280.

⁸⁹ Halil Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama* (İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2007), 754.

sağlanıyor ve kontrol ediliyor olmasının hazineye ek bir gider kalemi olarak yansımalarının yanında bireyselleşmeyi de arttırıcı bir rol oynadığı söylenebilir.⁹⁰ Ayrıca bugün modern devlet dini birer faaliyet olan alanları da merkezi gücünün kontrolüne alma çabasına girerek özellikle zekât gelirlerini merkezi dağıtım mekanizmasına dahil etmeye çalışmaktadır. Bu duruma zekâti, fakir Müslüman Malay halkın sosyo-ekonomik durumlarının daha iyi hale getirilmesi, mali politikaların gerçekleştirilmesi ve servet transferinin sağlanması için mali bir araç olarak kullanan Malezya Devleti örnek olarak verilebilir.⁹¹

Devletler arası sermaye akışını sağlayan ve hazinenin gider kalemlerinden birisi olarak kabul edilen dış yardımlar ise gelişmiş veya kalkınmış olarak nitelenen modern devletlerin daha az kalkınmış veya az gelişmiş olarak nitelenen devletlere faizli krediler veya hibe mahiyetinde karşılıksız olarak sağladığı yardımlar olarak iki şekilde meydana gelebilir.⁹² Ancak modern devletin sağladığı dış yardımlar çoğunlukla dış politikanın bir aracı olarak kullanılmaktadır.⁹³ Ayrıca dış yardımların bağımlılık yaratmasının bir sonucu olarak dış yardım alan devletlerin sorunlarının giderilmesinin aksine negatif bir etki oluşturduğu da söylenebilir.⁹⁴ Modern dönemde uluslararası alanda yapılan yardımların arka planında siyasi, askeri ve ekonomik ilişkileri güçlendirme ve prestij kazanma hedefleri yer almaktadır.⁹⁵ Bunun yanında doğal afet durumlarında sağlanan hibe mahiyetindeki yardımlar da dahil olmak üzere bu tür yardımlar yardım eden devletin yardım alan devletleri siyasi ve askeri anlamda kendi sahasına çekmesini sağlayacak bir çeşit rüşvet niteliği de taşımaktadır.⁹⁶

Tüm bunlara ek olarak İslâm'ın ahlaki yapısı; yoksul, fakir, miskin şeklinde ifade edilen kişilerin yardım hakkına sahip olmasının yanı sıra bu yardımı sağlayabilecek konumdakilerin de yardım etmekle yükümlü olduğu bir toplum inşa eder.⁹⁷ Ancak modern devlet daima ilerlemeyi, büyümeyi ve kalkınmayı amaç edinmesinin sonucu olarak sürekli çalışan ve üretime odaklanması gereken vatandaşlara ihtiyaç duymaktadır.

Sonuç

Çalışmamız boyunca hazine ve beytülmâl tanımları ve faaliyet örnekleri, iki kurum arasında benzerlikler olduğunu göstermektedir. Ancak, bu benzerliklerin yanı sıra, niceliksel ve niteliksel farklılıklar da mevcuttur. Özellikle niteliksel farklılıklar açısından en önemli nokta, hazine kurumunun ontolojik dayanağının modern devletten, beytülmâl kurumunun ise İslâm varlık ve bilgi anlayışından kaynaklandığıdır. Her iki kurum da bir

⁹⁰ Şencal - Ekinci, "Refah Devleti: İslam Ekonomisi Açısından Bir Eleştiri", 271-272.

⁹¹ Haji Mohd Rais Haji Alias, "Malezya'da Zekâtın Kurumsallaşması", *Tarihte ve Günümüzde Zekat Uygulamaları*, ed. Necmeddin Kızılkaya (İstanbul: Esnsar Neşriyat, 2017), 457-459.

⁹² Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, 754; Erdal Arslan - Kerem Kiper, "Dış Yardım Nedir? Niçin Yapılır?", *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 34 (Haziran 2015), 16.

⁹³ Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, 758-759.

⁹⁴ Arslan - Kiper, "Dış Yardım Nedir? Niçin Yapılır?", 10-11.

⁹⁵ Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*, 758-760; Morgenthau, H, "A political theory of foreign aid", *The American Political Science Review* 56 (2), 301-309. Muhammet Enes Kayagil, "Yoksulluğu Azaltmada Dış Yardımlar: Amaçlar ve Tartışmalar", *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (Aralık 2020), 162.

⁹⁶ Morgenthau, H, "A political theory of foreign aid", *The American Political Science Review* 56 (2), 301-309. Muhammet Enes Kayagil, "Yoksulluğu Azaltmada Dış Yardımlar: Amaçlar ve Tartışmalar", *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (Aralık 2020), 162.

⁹⁷ Hallaq, *İmkânsız Devlet*, 262.

mali birikimi temsil etmekte ve bu birikim, belirli bir topluluk için çeşitli amaçlar doğrultusunda muhafaza edilmektedir. Ancak, bu birikimi oluşturan unsurlar arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır.

Beytülmalın gelir ve gider kalemlerinin belirlenmesi, Kur'an, Sünnet, icmâ delilleri ile şekillenmektedir ve Allah'ın egemenliğinin yansımaları görülmektedir.⁹⁸ Bu, Emr-i bi'l-ma'rûf ve nehyi ani'l-münker gibi İslâmî prensipleri öne çıkarır, zira beytülmal tamamen din merkezli bir yapıdır. Burada beytülmal tamamen din merkezli bir yapı olduğu için Allah'ın kulların maslahatına olarak gördüğü şeylerin uygulanması gerekmektedir. Hazinesinin gelir-giderleri üzerinde egemen olan güç ise devletin kendisi olmakla birlikte burada etkin olan amaç siyasi bağlamda modern devletin varlığını sürdürülebilmesi ve kuvvetinin devam ettirilmesi şeklindedir. Beytülmalın ümmete ait olduğu düşünüldüğünde hak ve sorumluluklar konusunda bu durum niteliksel açıdan hazineyle arasında bulunan ve göz ardı edilen diğer önemli noktayı teşkil etmektedir. Diğer yandan modern devlette hazine üzerinde mülkiyet hakkına sahiptir ve kullanımında en büyük yetki sahibidir. Bu durum yapılacak harcamaların nasıl ve hangi yönde olacağını etkilemektedir. Çünkü Müslüman ümmetin beytülmalde hakkı olduğu tasavvuruna sahipken hazinede sadece bugün yaşayan halk ve özellikle de devletin daimî olabilmesi üzerine bir kurgu yer almaktadır.

İki farklı tarihsel döneme ait kurumu mukayese ederken anakronizme düşme tehlikesi her zaman vardır ve bu, tam olarak kaçınılamayacak bir durumdur. O yüzden bu çalışmanın anakronizmden tamamıyla arındırılmış bir şekilde yapıldığı iddia edilmemektedir. Ne var ki, literatürdeki çalışmalar incelendiğinde kabul edilebilecek anakronizmin çok daha ötesine geçildiği ve iki farklı epistemolojik ve ontolojik arka plana sahip olan kurumun birbirinin devamı olduğu ifade edilerek, birbirleriyle niteliksel bir farklılık olmadığı vurgulandığı dikkat çekmektedir. İlgili çalışmalarda bu çalışmada ulaştığımız sonuçlar neticesinde ortaya koyduğumuz farklılıkların göz ardı edilmesi daha sonraki süreçte önemli derecede onlar üzerine inşa edilecek araştırmalarında problemli olarak devam etmesine yol açacaktır. Bizim bu çalışmadaki asıl iddiamız beytülmal ve hazine arasından ortaya koymaya çalıştığımız niteliksel farklılıkların göz ardı edilerek iki kurum arasında devamlılık arz eden bir bağlantı kurulmaya çalışılmasının modern dönemde İslâmî ilişki ve kurumları yeniden oluşturma çabası için önemli bir tehlike barındırdığına dikkat çekmektir.

Yapılan mukayesenin ardından çalışmamızın ulaştığı sonuçların analiz edilmesinin iki önemli faydası olacaktır. Bunlardan bir tanesi modern devlete ait hazine kurumunun İslâmî finans kurumlarında verilen fetvalardaki yeri değerlendirilirken bu niteliksel farklılıkların göz önünde bulundurulması gerektiği vurgulanmaktadır. İkinci bir önemli nokta ise beytülmalın hem gelirler hem giderler bağlamında modern devletle uyum içinde olup olmayacağı sorusu gündeme taşınmaktadır. Öte yandan küreselleşmeyle beraber içinde bulunduğumuz modern devlet yapısı da dönüşüme uğramakta özellikle finansal teknolojiler bağlamında farklı ve daha mikro ölçekte ilişkiler ağı ortaya çıkabilmektedir. Bu bağlamda beytülmalın gelirleri, giderleri ve hedefleri noktasında acaba farklı siyasi yapılar ortaya çıkabilir mi? Bu durum da yine bir araştırma sorusu olarak karşımızda durmaktadır.

⁹⁸ Menazır Ahsen, "Beytül-Mal ve İslâm Ekonomisinde Rolü", çev. Mehmet Erkal, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/6 (Haziran 1986), 242.

Kaynakça | References

- Ağaoğulları, Mehmet Ali. *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi, 2006.
- Ahsen, Menazır. “Beytü’l-Mal ve İslâm Ekonomisinde Rolü”. çev. Mehmet Erkal. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/6 (Haziran 1986), 219-228.
- Akyüz, Vecdi (ed.). *İmam Malik Muvatta’*. çev. Ahmet M. Büyükcınar vd. 4 Cilt. İstanbul: Beyan Yayınları, 1994.
- Alias, Haji Mohd Rais Haji. “Malezya’da Zekâtın Kurumsallaşması”. *Tarihte ve Günümüzde Zekat Uygulamaları*. ed. Necmeddin Kızılkaya. 447-462. İstanbul: Esnar Neşriyat, 2017.
- Apak, Âdem. *Ana Hatlarıyla İslam Tarihi*. 4 Cilt. İstanbul: Ensar Neşriyat, 26. Basım, 2021.
- Arslan, Erdal - Kiper, Kerem. “Dış Yardım Nedir? Niçin Yapılır?” *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi* 34 (Haziran 2015), 9-26.
- Arslanel, M. Nazan - Eryücel, Ertuğrul. “Modern Devlet Anlayışının Felsefi Temelleri”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15/2 (Mayıs 2012), 1-20.
- Bayındır, Servet. “Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı”. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 0/4 (2001), 176-190.
- Belâzürî. *Ensâbü’l-eşrâf*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1417/1997.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Şaḫîḫ-i Buhârî*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nâsır. 9 Cilt. b.y.: Dâru Tavk en-Necât, ts.
- Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn. *Ğiyâşü’l-ümem fi iltiyâsi’z-zulem*. thk. Abdülazîm ed-Dîb. b.y.: Mektebetü’l-İmâmu’l-Harameyn, 2. Basım, 1401/1981.
- Çizakça, Murat. *Osmanlı Döneminde Vakıfların Tarihsel ve Ekonomik Boyutları*. Türkiye’de Hayırseverlik: Vatandaşlar, Vakıflar ve Sosyal Adalet Araştırması. İstanbul: TÜSEV, 2006.
- Dâvûdî, Ahmed b. Nasr. *Kitâbü’l-Emvâl*. ed. Rida Muhammed Salim Sehadah. 1 Cilt. Lübnan: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2008.
- Dumlu, Emrullah. “Kamu Harcamaları Açısından Zekât”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (Erzurum 2011), 217-257.
- Dumaşkı, İbn Müflih Burhânüddîn. *el-Mübdi‘ fi Şerhi’l-Muḫni‘*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997.
- Ebû Dâvûd Es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Şuayb Arnavut Muhammed Kâmil Karh Belêfî. 7 Cilt. Beyrut: Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 1430/2009.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Kitâbü’l-Emvâl*. thk. Halîl Muhammed Harrâs. Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.
- Ebû Ya’lâ el-Ferrâ. *el-Aḫkâmü’s-sultâniyye lil-Ferrâ*. thk. Muhammed Hâmid el-Fikî. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2. Basım, 1421/2000.
- Ebû Yûsuf. *el-Ḥarâc*. Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye li’t-Turâs, ts.
- Eğilmez, Mahfi. *Hazine*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 6. Basım, 2007.
- Erkal, Mehmet. “Beytülmâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/90-94. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. “Atâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 11. Basım, 2014.
- Giddens, Anthony. *Ulus Devlet ve Şiddet*. İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2008.
- Hallaq, Wael B. *İmkânsız Devlet*. çev. Aziz Hikmet. İstanbul: Babil Kitap, 3. Basım, 2020.
- Hamidullah, Muhammad. *İslam Peygamberi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Haraşî, Muhammed b. Abdullah. *Şerhu Muhtaşarı Halil li'l-Haraşî*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- İbn Hacer el-Askalânî. *el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâ'idî'l-mesânîdi's-şemâniye*. 18 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, 1419/1999.
- İbn Nüceym, Sirâceddin. *el-Bahrü'r-râ'îk şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. 8 Cilt. Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, 2. Basım, ts.
- İbn Receb. *el-İstihrâc li-aḥkâmî'l-ḥarâc*. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405/1985.
- İbn Sa'd. *eṭ-Ṭabaḳâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkâdir Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbn Zencûye. *el-Emvâl li-İbn Zencûye*. thk. Şâkir Zîb Feyyâz. 3 Cilt. Suudi Arabistan: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-bühûs ve'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fi't-târîḥ*. ed. Ömer Abdusselam Tedmürî. 10 Cilt. Beyrut: Daru'l-Fikri'l-Arabiyye, 1417/1997.
- İbnü'l-Ezrak el-Gırnâtî. *Bedâ'î'u's-silk fi ṭabâ'î'i'l-mülk*. thk. Ali Sâmi en-Neşşâr. 2 Cilt. Irak: Vizâretü'l-İlâm, ts.
- İmam-ı Gazali, Muhammed bin Ahmed et-Tûsî. *Helaller ve Haramlar*. çev. Harun Ünal. İstanbul: Çelik Yayınevi, 2008.
- Kallek, Cengiz. *Sosyal Servet İslam'da Yönetim-Piyasa İlişkisi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2015.
- Kâsânî. *Bedâ'î'u's-şanâ'î' fi tertîbi's-şerâ'î*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1328/1910.
- Kavak, Özgür. "Fıkıh Literatüründe Cihad Hükümleri ve Modern Cihad Yorumları". *İç Tehdit ve Riskler Işığında İslam Dünyasının Geleceği*. ed. Ahmet Emin Dağ. 221-269. İstanbul: İHH yayınları, 2016.
- Kayagil, Muhammet Enes. "Yoksulluğu Azaltmada Dış Yardımlar: Amaçlar ve Tartışmalar". *Düşünce ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (Aralık 2020), 161-166.
- Kayaoğlu, İsmet. *İslam Kurumları Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1985.
- Kettânî, Muhammed b. Abdülkebîr. *et-Terâṭibu'l-İdâriyye fi'l-Medîneti'l-Munevvere*. ed. Abdullah el-Halidî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Erkam, 2. Basım, ts.
- Kılıç, Ünal vd. "Raşid Halifeler Döneminde İdarî, Dini, Askerî, Adlî ve Ekonomik Durum". *İslam Tarihi ve Medeniyeti -2- Raşit Halifeler Dönemi*. 2/367-597. İstanbul: Siyer Yayınları, 1. Basım, 2018.
- Kudâme b. Ca'fer. *Kitâbü'l-Ḥarâc ve şinâ'at(şan'at)i'l-kitâbe*. Bağdat: Dâru'r-Reşîd li'n-Neşr, 1401/1981.
- Kudât, Zekeriyâ Muhammed. "Hz. Peygamber (a.s.) Dönemi'nde Beytu'l-Mâl". çev. Mehmet Nuri Güler. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/2 (Haziran 1996), 215-249.
- İbn Cema, Bedreddin. *Adl'e Boyun Eğmek, Ehl-i İslam'ın Yönetimi İçin Hükümler*. çev. Özgür Kavak. İstanbul: Klasik Yayınları, 2010.
- İmâm Mâlik. *el-Muvaṭṭa'u'l-İmâm Mâlik*. ed. M. Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1985.

- Mardin, Ebül'ulâ. "Beytül-mâl". *İslam Ansiklopedisi*. 2/591-593. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1979.
- Mâverdî. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*. 1 Cilt. Mısır: Dâru'l Hadis, ts.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd. *el-İhtiyâr li-ta'îli'l-Muhtâr*. çev. Hüsametdin Vanlıoğlu vd. 4 Cilt. İstanbul: Muallim Neşriyat, 2015.
- Naqvi, Syed Nawab Haider. *İslam, Ekonomi ve Toplum*. çev. Ozan Maraşlı. İstanbul: İktisad Yayınları, 2018.
- Nevevî. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. 20 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1347/1928.
- Nizâm, Burhanpurulu Şeyh. *El-Fetâvâ'l-Hindiyye*. 6 Cilt. Mısır: Matbaatü'l-Kübrâ'l-Emîriyye, 2. Basım, 1310/1892.
- Ocasio, William - Thornton, Patricia H. "Institutional Logics". *The Sage Handbook of Organizational Institutionalism*. 100-129. Los Angeles: SAGE Publications Ltd, 2008.
- Öner, Abdulkerim. *Beytül-mâl Devlet Hazinesi*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.
- Özek, Ali vd. *İbadet ve Müessesese Olarak Zekât*. 2 Cilt. İslamî İlimler Araştırma Vakfı, 1984.
- Özel, Ahmet. *İslâm Hukukunda Ülke Kavramı: Dâru'lislâm-Dâru'lharb*. İstanbul: İklim Yayınları, 4. Basım, 1991.
- Özman, M. Aydoğan. "Devletlerin Egemenliği ve Milletlerarası Teşekküller". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 21/1 (Mayıs 1964), 53-121.
https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001396
- Pierson, Christopher. *Modern Devlet*. çev. Dilek Hattatoğlu. İstanbul: Çiviyazıları, 2000.
- Poggi, Gianfranco. *Devlet: Doğası, Gelişimi ve Geleceği*. çev. Aysun Babacan. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Poggi, Gianfranco. *Modern Devletin Gelişimi, Sosyolojik Bir Yaklaşım*. çev. Şule Kut - Binnaz Toprak. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Basım, 2007.
- Rânâ, İrfan Mahmud. *Hz. Ömer Döneminde Ekonomik Yapı*. çev. Ahmet Kot. İstanbul: Bir Yayıncılık, 1985.
- Sabuncu, Ömer. "Hz. Ömer Dönemi Kurumsallaşma Faaliyetleri". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (Haziran 2018), 135-154.
<https://doi.org/10.30623/harranilahiyatdergisi.372543>
- Saygılı, Abdurrahman. "Modern Devlet'in Çıplak Sureti". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 59/1 (Mart 2010), 61-97.
https://doi.org/10.1501/Hukfak_0000001594
- Serahsî, Radiyyüddin. *el-Mebsût*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993.
- Seyidoğlu, Halil. *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. İstanbul: Güzem Can Yayınları, 15. Basım, 2007.
- Şâtîbî, İbrâhim b. Mûsâ. *el-Muvâfaqât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Ali Selmân. 7 Cilt. Huber: Dâru İbn Affân, ts.
- Şencal, Harun - İkinci, Merve Reyhan. "Refah Devleti: İslam Ekonomisi Açısından Bir Eleştiri". *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi* 3 (2021), 264-285.
- Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *es-Siyerü's-şâğîr*. ed. Mecîd Haddûrî. 1 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Müttehîde, 1395/1975.
- Şibli Numanî. *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*. çev. Talip Yaşar Alp. 2 Cilt. İstanbul: Hikmet Yayınları, 4. Basım, 1986.

- Şimşir, Mehmet. "İslam Devletinin İlk Kuruluş ve Kurumsallaşma Süreci". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 38 (Ağustos 2017), 273-286.
- Thornton, Patricia H. - Ocasio, William. "Institutional Logics and the Historical Contingency Power in Organizations: Executive Succession in the Higher Education Publishing Industry, 1958-1990". *American Journal of Sociology* 105/3 (Kasım 1999), 801-843.
- Türcan, Talip. "İslam Hukukunun Klasik ve Çağdaş Doktrinlerinde Cihad (Savaşta Barışa Doğru Bir Evrilme)". *İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad*. ed. Ahmet Ertürk. 281-308. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2016.
- Vâkıdî. *Kitâbü'l-Megâzî*. ed. Maridin Cons. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Alemî, 3. Basım, 1409/1989-1989.
- Yahya b. Adem. *Kitâbü'l-Harâc*. 1 Cilt. b.y.: Matbaatu's-Selefiyyeh, 2. Basım, 1384/1964.
- Yavuz, Yunus Vehbi. *İslam'da Zekât Müessesesi*. Bursa: Feyiz Yayınları, 6. Basım, 2008.
- Yeniçeri, Celal. *İslam'da Devlet Bütçesi*. İstanbul: Şamil Yayınevi, 1984.